

Arian Leka

U traganju za izgubljenom košuljicom

S albanskoga preveo

Mendu Imeri

Prilagodila

Željka Somun

Arian Leka: U traganju za izgubljenom košuljicom

Biblioteka Stilit

Glavni urednik Marko Gregur

Urednica Korana Svilar

Naslov izvornika *Në kërkim të këmishës së humbur*,
Botimet Poeteka, 2018.

© za hrvatsko izdanje Neolit, 2025.

© za prijevod Mendu Imeri i Neolit, 2025.

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne smije
se reproducirati u bilo kojem obliku bez pisanog
dopuštenja nakladnika.

Otisnuto u rujnu 2025.

ISBN: 978-953-8563-07-2

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske

This book has been published with the support of
Qendra Kombëtare e Librit dhe Leximit, Albania

Knjiga je objavljena
uz potporu Grada Zagreba

Moram se izmisliti

Prisilni rad i neprijateljski veznici

Nazvala me gospođa iz Francuske. U to je vrijeme obnašala dužnost direktorice promocije u izdavačkoj kući koja je trebala objaviti moju zbirku poezije na francuskom jeziku. Rekla je *Allô*, zatim uobičajenu formulaciju pozdrava, izgovorila moje ime u obliku pitanja, a onda je zavládala tišina.

Prvi korak, a zatim – praznina. Činila se širom od prostora između Pariza i Tirane. Kašalj, primjerice onaj koji, uz hrapavi glas, prati pušače kao *une dame de compagnie*, od kojeg se teško odvajaš iako ga skupo plaćaš, pa čak i lagani zvuk disanja koji ti daje vremena da pronadeš pravi odgovor, mogao je ispuniti muk između dvoje neznanaca koji nisu uspjeli proizvesti ništa bolje od tišine. Jasno. Ono što je *trebalo* izumiti nama se činilo izuzetno teškim. Riječ. Tek toliko da se razgovor pokrene.

Moraš napisati nešto o sebi, rekla je. Autoportret. Bez datuma. Bez naslova. Bez vlastitih imena. Piši o svojim

počecima i onome što je utjecalo na tvoj život i stvaralaštvo... Inspiracije... Omiljene teme... Prethodnici... Suvremenici... O vlastitoj povijesti unutar opće povijesti zemlje u razdoblju zatvaranja, komunističkog apsurd, bunkera. Toliko. Je li jasno? Sve u jednom odlomku. Jednostavno napisano, tako da čitatelj razumije i pročita napisano bez *napora*. Nije to *težak posao* za vas koji se bavite *riječima*, zar ne?

Spomenula je zabranjene riječi. *Napor. Posao. Težina. Riječ.*

Koja je prva u hijerarhiji? Posao? *Travail*, rekla je. Poznao sam tu latinsku riječ, koja je u srednjovjekovnom francuskom označavala *napor*.

U rječniku albanskog jezika postoji slična riječ: *travajë*. Prema objašnjenju, riječ označava ne samo tugu, zabrinutost i nemir, već i životne patnje ispunjene brigama, mukama, iscrpljenošću i naporima. Jesmo li je naslijedili od Pjetra Bogdanija¹, iz djela *Četa proroka* („ditta e travajevet, Travaje, e enevoje, e të kechia“²)? Je li potom postala dio pjesničkog vokabulara Ndre Mjeda³ u sone-

1 Pjetër Bogdani (oko 1630.–1689.), najoriginalniji autor ranog razdoblja albanske književnosti. Njegovo djelo *Četa proroka* objavljeno 1685. prvo je važnije prozno djelo na albanskom jeziku. (Autorica svih bilješki je Željka Somun.)

2 *alb.* tegoban dan, naraditi se, potreba, mučni dani

3 Ndre Mjeda (1866.–1937.), albanski filolog, pjesnik, svećenik, prevoditelj i pisac iz razdoblja albanskog narodnog preporoda. Njegovu pjesničku zbirku *Juvenilia* (1917.) krase klasični stil i lingvistička čistoća.

tu *Sloboda* („A keni ndie një kangë të patravajë?“⁴)? Kako je ta riječ stigla do opata Prenga Doçija⁵, koji je poticao Doru D'Istriju⁶ da *radi za dobrobit domovine* stihovima „E djelmve t'u kallxon gjithë këto travajë?“? Čak ju je i fra Gjergj Fishta⁸ spomenuo u *Gomari i Babatasit*⁹ kada je opisivao nevolje: „Tue m'a qitë gjithë ket travaje“¹⁰.

Omnis vita servitium est? Je li život služenje ili ropstvo? Ponovno se traži *travajë*. Koji je to skriveni osjećaj želio zadovoljiti francuski izdavač kad me poticao da pišem kao najamni radnik, kako bih na vidjelo iznio osobne priče, život obitelji i one rane koje su, osim što su bile tabu, zaštićene i skrivene, ostale gotovo nepromijenjene

4 alb. „Jesi li čuo njegov tugoban pjev?“

5 Preng Doçi (1846.–1917.), albanski političar i pjesnik; među prvima je pisao i objavljivao vrijednu poeziju na albanskom jeziku.

6 Dora d'Istria (1828.–1888.), pseudonim rumunjske spisateljice albanskog porijekla Helene Gjika, poznate po posvećenosti težnjama nacionalnih manjina Austro-Ugarske Monarhije, jednakosti žena i obrazovanju naroda.

7 alb. „A ti pripovijedaj potomcima o svim mukama kroz koje smo prošli u životu.“

8 Gjergj Fishta (1871.–1940.), najveća i najutjecajnija figura svog doba, autor književnog epa koji spada među najimpresivnija djela albanske književnosti.

9 *Gomari i Babatasit* (1923.), zabavna satira Gjergja Fishte. U ovom djelu, koje je uživalo veliku popularnost, prokazuje lažne domoljube i besposličare.

10 alb. „Oslobodi me tereta da govorim o našim mukama.“

od vremena kada ih je Lumo Skëndo¹¹ prepoznao kao rane, Faik Konica¹² vidio kao mane i bolesti, a Fan Noli¹³ nazvao anarhijom? Zašto? Da bih se približio europskom čitatelju, pišući ono što on traži i voli? Je li to bio smisao dogovora ili je sve o čemu smo razgovarali bio nesporazum?

Čim sam od nje čuo riječ *posao*, u glavi mi odjekne *prisilni rad*. Praksa primjenjivana u zatvorima i logorima tijekom diktature. Uz te riječi, u ušima mi je zazvonio i *rad po narudžbi*.

To nije imalo nikakve veze s obrtništvom koje je, onda kad je sve bilo uniformirano, ipak nalazilo načina da oni koji su si to mogli priuštiti mogu imati odijela i cipele izrađene po mjeri. Više od samog radnog procesa, koji je u mnogim slučajevima očuvao živom specifičnu minimalnu estetiku, riječ *narudžba* u mojem sjećanju povezivala je književnost, glazbu i slikarstvo s programima koji su umjetnicima bili nametnuti ustrojem socijalističkog realizma.

Za svakoga tko je odrastao izvan sustava u kojem sam ja proveo mladost, riječi poput *obveza*, *prisilni rad* ili *rad*

11 Pravim imenom Mid'hat Frashëri (1880. – 1949.), albanski diplomat, pisac i političar.

12 Faik Konica (1875.–1942.) jedan od vodećih intelektualaca s početka 20. stoljeća, prvi kojeg se može smatrati pravim Europljaninom. Školovao se na Harvardu, utemeljio časopis *Albania*, prijateljevao s francuskim pjesnikom Apollinaireom.

13 Fan Noli (1882.–1965.) albansko-američki pisac, znanstvenik, diplomat, političar, povjesničar, govornik, episkop, osnivač Albanske pravoslavne crkve; premijer i regent Albanije 1924.

po narudžbi nemaju posebno simboličko i emocionalno značenje. Međutim, za mene i one s kojima dijelim sjećanja te riječi prizivale su godine kada je, osim slobodnog i željenog pisanja, postojalo još jedno vrijeme: *vrijeme obveznog pisanja*, ono koje mi se sad ponovno vraćalo u drugačijem obliku.

Ovo je, čini se, dovelo do toga da izraz *obvezno pisanje* u meni zapali vatru asocijacija povezanih s *prisilnim radom* ili s obveznim služenjem vojnog roka.

I ne mislim samo na *prisilnu umjetnost* koja se otvoreno, bravurozno, serijski proizvodila prema jasnim direktivama. Jedan od skrivenih oblika *prisilnog pisanja* bile su i *autobiografije*, iako nisu doživljavane kao takve i iako šteta koje su nanosile nije bila golema.

Dakle, sve jasno. Ono što je francuski izdavač tražio od mene bilo je da, nakon duge stanke i zaborava, ponovno sjednem i napišem još jednu *autobiografiju*.

Autobiografija, ta užasna tehnika postmodernizma

O narode nezahvalni! Kako smo mogli zanemariti *autobiografiju*?! Zašto je nismo vrednovali onako kako taj čisto postmodernistički čin zaslužuje?! Pisanje autobiografija pod prisilom postalo je, čini se, svojevrsna religija! Nismo to shvatili. Istina, socijalistički realizam suzio je prostor kreativnosti, ali eto, autobiografija je osmišljena da nas oslobodi klišeja i učini dijelom modernističke umjetnosti.

U autobiografijama pružena nam je prilika da ostvarimo svoje zahtjeve za slobodnom i modernom umjetnošću. Da poboljšamo tu metodu. Mogli smo biti ne samo prekaljeni socrealisti, već i čisti postmodernisti. Iako s odmakom, moramo joj priznati zasluge i glasno izraziti zahvalnost: autobiografija je bila oblik kratkog tečaja iz predmeta Uvod u postmodernizam. Nešto poput Partijske škole, koja se u godinama diktature nazivala visokom

školom, ili poput šestomjesečnih tečajeva iz prava nakon devedesetih, koji su smatrani pravnim fakultetima. Valja reći istinu: albanski umjetnici nikada nisu odstupali od postmodernističkih tehnika.

Koje smo alate koristili za pisanje autobiografije? Iste one koje je koristio svaki postmodernist. *Factfiction*. *Po-ioumenon*. *Metafiction historiografik*? Ne razumijete? Ako vam se svidio *General u svom labirintu* Gabriela Garcíje Márqueza, ako ste bili oduševljeni *Flaubertovom papigom* Juliana Barnesa ili šokirani *Djecom ponoći* Salmana Rushdieja, sigurno ćete biti zadivljeni vrhuncima koje smo dosegli u autobiografijama kao književnim tekstovima.

No, za razliku od postmodernističkih postupaka, naši autobiografski zapisi nisu pripovijedali o životu Simóna Bolívara, Sigmunda Freuda ili Georgea Washingtona. Glavni likovi autobiografija bili smo upravo mi, pisci. Sami smo se vlastoručno denuncirali. Ne samo zato što su pisaće mašine bile rijetke i s fontovima registriranim kod nadležnih organa, već i zato što su autobiografije cijenile rukopise te preferirale ručno pisanje.

Počevši krajem pedesetih, a nisu nestale ni s padom sustava koji ih je stvorio, autobiografije su i nakon devedesetih ostale važnim dijelom našeg života, služeći nam kao suptilni instrumenti za nagrađivanje i samokažnjavanje. Autobiografije nisu pisane da dosegnu istinu, već da pronađu zlatnu sredinu: onaj okrutni oblik koji zadovoljava krvnika, ali ni žrtvu ne ostavlja potpuno nezadovoljnom.

Suprotno predrasudama klevetnika, pisanje autobiografija nije podlijegalo klišejima. Koliko god je netko želio zloupotrijebiti, autobiografija nikada nije izašla iz mode i nikada nije postala monotona. Unutar njezine stilistike živi estetski pluralizam.

Također treba napomenuti da je otkrivanje stvarnosti kroz autobiografije bilo olakšano izmišljanjem činjenica koje su se ponavljale poput ronda ili fuge, obogaćujući se iz godine u godinu novim elementima iz života pojedinaca.

Glazbeni stručnjak autobiografiju bi mogao svrstati u žanr bolera, s jasnom razlikom između dva dominantna pravca. Jedna bi počinjala: „Ja, potpisani (zvuči pomalo kao *pokoreni*, zar ne?), sin toga i toga, unuk ovoga i onoga, iz komunističke obitelji čvrsto povezane s Narodnooslobodilačkom borbom...” Odmah se lako moglo zaključiti kojem pojedincu i kojoj obitelji pripada ta autobiografija. Ne samo po uvodnim riječima ili duhu teksta. Ne. Nipošto. Nešto naizgled nevažno, što smo često zanemarivali, moglo je pomoći da autobiografija bude onakva kakva je trebala biti. Takvu vrstu autobiografije karakterizirala su česta evociranja djedova partizana, očeva komunista, i časnih djela. Pomagala nam je gramatika. Čak i kad nismo posve shvaćali pravila i kad smo vrlo malo znali o čitanju i pisanju, gramatika se pokazala korisnom. Obilježje proročimskih autobiografija bila je upotreba sastavnih veznika: *i, pa, te*.

Ti su veznici prevagnuli. Ti veznici prvenstveno su svjedočili o nepokolebljivoj vjeri pisaca. Onima koji su

čitali autobiografije, ti su veznici davali sigurnost da je sve pod kontrolom i da su redovi ojačani.

Druga vrsta autobiografija lako se razlikovala. Te autobiografije nisu koristile sastavne veznike. Ova skupina autora koristila je suprotne veznike, poput *ali*, kao i veznike *dok*, *međutim*, *iako*. Oni koji su bili zaduženi za čitanje autobiografija nisu mnogo patili. Čak i bez poznavanja usporedne lingvistike, aksiom je bio jasan.

Nije bilo potrebno čitati cijelu autobiografiju. Dovoljno je bilo pretražiti tekst kako bi se utvrdilo koje veznike autor koristi, i sve bi postalo jasno. Čak su i školska djeca znala nastavak.

Tko koristi sastavne veznike *naš* je. Tko koristi suprotne veznike protivnik je režima. Oni koji su koristili suprotne veznike i sami su, baš poput tih veznika, kao nepromjenjivih vrsta riječi, služili samo za povezivanje riječi, skupina riječi ili neprijateljskih rečenica.

Gdje su mogle završiti te gomile napisanih papira koje su nosile sudbine naših života? Je li sve nestalo zajedno s režimom? Danas, kada se takvi oblici samošpijunaže više ne koriste legalno, kada države, poslodavci, internet i društvene mreže imaju vrlo komplicirane metode nadzora, bio bi poseban događaj kada bi se u nekom albanskom arhivu, koji još uvijek čuva netaknute spise progona sigurnosne službe, otkrio neki dosje koji sadrži naše autobiografije, te savršene metode samodenunciranja.

Iako sam tražio, nisam uspio pronaći rukopise autobiografija, bilo da su dio obiteljske povijesti ili povijesti

totalitarne države. Možda su i autobiografije, ta svjedočanstva o samoprogonu pod diktaturom, kao i dokumenti poput članske iskaznice Demokratske fronte¹⁴, bonova za hranu, odobrenja za kupnju televizora ili hladnjaka, zajedno s potvrdom za odmor u kampu, nalogom za uhićenje ili prijavama, pronašle mjesto na štandovima muzeja sjećanja. Ne znam jesu li se takve prakse očuvale, provodile ili se možda čak izučavale i u drugim zemljama bivšeg socijalističkog kampa.

Zamislimo da jesu. Što bi se moglo dogoditi? Neka društvena prekretnica? Bi li društvo postalo pravednije? Bi li oni okaljani bili udaljeni iz javnih institucija i državnog predstavnštva? Ne. Crvi koji su živjeli od lešina pristaju se hraniti i izmetom.

A tko bi me mogao podučiti stilistici autobiografije? Ni očevi interteksta ni magijskog realizma nisu mi mogli pomoći u pisanju autobiografije. Morao sam vježbati i osloniti se na prethodnike.

U međuvremenu sam naučio nešto novo. Autobiografije su pisane u prvom licu. Baš poput pjesama nagrađivanih na nacionalnim natjecajima šezdesetih i sedamdesetih godina. Nemirni lirski junaci velikih tema svojim su albanskim i stranim čitateljima prenosili univerzalne

14 Albanska demokratska fronta bila je najmnogobrojnija organizacija sustava proleterске diktature i najjače političko uporište Komunističke partije. Ta je organizacija snažno utjecala na ideološki, politički, gospodarski i kulturni život Albanije. Isključenje iz članstva povlačilo je ozbiljne posljedice, primjerice ukidanje prava na glasanje, školovanje i sl.

poruke. Nekad se albanska književnost izvozila da se pokaže lijep izlog trgovine iza čijeg su blistavog stakla bile prazne police.

No, dok sam pisao autobiografije, osjećao sam nešto što nisam osjećao pri pisanju drugih književnih formi. Pišući autobiografije, shvatio sam da, koliko se god trudio, nikada neću dosegnuti savršenstvo! Imao sam dojam da se trudim uzalud. Naša obitelj bila je mala. Moji vršnjaci uvijek su imali više poginulih u ratu, više udarnika socijalističkog rada, više vojnika na granici, više sudionika u akcijama i više rođaka koji su zaslužili medalju *Mali prijatelj knjige*.

Dakle, bilo da sam pisao šturo i jednostavno ili da sam tekst preplavio usporedbama i bombastičnim hiperbolama, pisanje autobiografije izazivalo bi u meni isti osjećaj: krivnju.

I koliko se god trudio pisati čisto, birajući između starih albanskih riječi, i koliko sam god pokušavao biti pustolovan izbjegavajući riječi posuđene iz antike, jezik mojih autobiografija i dalje je zvučao zagađeno, uprljano, ukaljano.

Ni riječi Buzuka, Samija, Veqilharxhija, Naima, Kristoforidhija, P. N. Luarasija i ostalih preporoditelja (*domovina, savjest, osobina, čvor, prozor, korijen, količina, zajednica, univerzalan, suradnja, zastupništvo, osovina, biljojed, širina, svemir*), kao ni posuđene riječi (*roditelj, prijatelj, dijete, drug, vrag, neprijatelj, svećenik, žena, majstor, um, post, pravedan, grub, podnositi, otimati, kokoš, zec, lav, pas*) nisu mi mogle pomoći da napišem nešto neokaljano.

Jezik kojim sam se služio bio je isti jezik na kojem su pisane pjesme s leproznim metaforama koje su nakon devedesetih otpale iz korpusa albanske poetike. Potrošene riječi. Filmski dijalozi koje smo toliko dobro i napamet znali da ih ni danas, kad smo razjedinjeni, ne zaboravljamo, vrvjeli su takvim riječima.

I dok su s jedne strane oni koji zahtijevaju zabranu filmova o komunizmu, mi ostali, koji smo se naučili nositi s ideološkim cijanidom u velikim dozama, želimo da se ta nostalgичna poslastica i danas prodaje preko ekrana, u malim dozama, *light*, za mlade. Postoji mnogo načina na koje čak i ovaj oblik ideologije, distribuiran kroz sedmu umjetnost, komunicira sa stručnjacima, istraživačima i gledateljima kroz uvode i druge postupke koji potiču *propagandnu umjetnost* u zemljama komunističkog Istoka.

Čuo sam da govore kako u tim filmovima ima umjetnosti i glumačke vještine. Da, u nekim filmovima zaista ima. No, to nisu nijemi filmovi; nije da im nedostaje dijaloga, nisu ni retro verzije tog žanra, gdje se poruke prenose slikama bez riječi. Ideologija u tim filmovima širila se pomoću istih otrovnih riječi kojima su ispisivane i ljubavne poruke posvećene *kosi, obrazima, licu, stasu i nogama* lijepih *žena*. To su bile iste riječi kojima se pjevalo *leđima i ramenima* udarnika, kao što su ostale iste i u anonimnim pismima kojima su se denuncirali *znanci, roditelji, djeca i prijatelji*. To su bile iste riječi kojima su ispisivane rijetke parole i poneki antikomunistički traktati.

Sadržaj

5	Moram se izmisliti
7	Prisilni rad i neprijateljski veznici
12	Autobiografija, ta užasna tehnika postmodernizma
20	Sjećanje kao krematorij
28	Književni koncentracijski logor
33	Proganjanje prstom
39	Kolektivna ljubavnica kućnog pisca
45	More, ta ukroćena životinja
50	Crveno-crni bik s puževim rogovima
55	Nitko zabija pero u jedino oko čitatelja
61	Pisac je kriv za sve
63	Karta za pjesnike
67	Pjesnik je odgovoran za sve
79	U traganju za izgubljenom košuljicom
81	<i>Ouverture: Agitato</i>
87	Košuljica, posteljica, kukuljica
93	Drveno čudovište
98	Krhotina u djedovu obrazu
103	Djed je podigao Checkpoint Charlie i Berlinski zid
109	U ormaru s odjećom neprijatelja i s njihovim profesijama
115	$C_{10}H_8$
118	Cvijećem oslikan dječji vrtić
122	Cvijeće koje se ne kiti latinskim i arapskim imenima

- 129** Marcel Proust, Adam Michnik i politički Eros
132 Košulja s portretom ubojice

141 Nestanak Drugog s meteorološke karte

- 143** Izumitelji hedonizma umotani u posteljicu
neprijateljstva
150 Stanovnici svih heterotopija, ujedinite se u
neprijateljstvu
154 Klimatski ovisna država, neprikazana na
zemljopisnoj karti
159 Meteorološki šovinizam

163 Bakar iz Spača za antene i erotski naboj pušaka

- 165** Miris i olovo
172 Djetinji junak s kraja šezdesetih
179 Egalité! Liberté! Sexualité!
185 Maska i antena
194 Plutajuće bačve i morske mine
200 More kao empirijski rječnik o Europljanima
208 Umjetni Zapad i *fake* Europa
213 Djeca književnosti
218 Staljin (kao as) iz našeg rukava
224 Kamion s Istoka u dvorištu Veleposlanstva
Zapadne Njemačke
233 Kulturni emigranti i ljudi koji obuvaju čamce
238 Registar utopljenih

245 Angažirani pisac

- 247** You're in the army now, Oh you're in the army now
254 Kuća s pogledom na rat

259	Monopol na barbarstvo
261	Balkan sanja Europu
264	Poticatelji mržnje
269	Iskonstruirati Balkan onako kako se konstruira oružje
275	Balkanac u konkurenciji za nagradu <i>The Best Crime Movie of</i> čita udžbenike iz povijesti
280	Balkanska bajka za mlade Europljane
285	Hobotnica Paul predviđa širenje Unije
291	Hladni rat u kućnoj biblioteci
293	Ruski diplomati u kućnoj biblioteci
303	S grofom Vronskim i Pavelom Vlasovim uza se
308	Svi za knjigu, jedna za sve
311	Lijepi od poroka
315	Upute za izgradnju knjižnice
320	Bilješka o autoru
321	Bilješka o prevoditeljima

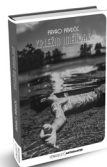
Do sada objavljeno

Stefan Zweig

24 sata u životu jedne žene, Leporella

Novele

Pavao Pavličić

Krežin imenjak

Roman

Ivan Golub

Knjiga poučaka

Prozni zapisi

Goran Tribuson

Truba Cheta Bakera

Roman

Karel Čapek

Majka

Drama

Julijana Matanović

Stoji ti put

Roman

Sanja Pilić
Šetnje, zaborav
Prozni zapisi

Ivana Šojat
Tri carstva
Prozni zapisi

Vid Balog
Cigle, krave i legende
Drame

Petr Hruška
Ugledao sam svoje lice
Poezija

Alberto Guerra Naranjo
Samoća vremena
Roman

Sara Gordan
Noć
Roman

Sašo Ogdenovski
Turneja
Roman

Simona Jovanoska
Dan jednog crva
Roman

Alina Nelega
Oblak u obliku deve
Roman

Ana Schnabl
Remek-djelo
Roman

Ingvild H. Rishøi
Stargate
Roman

Stefan Zweig
Ljubav Erike Ewald
Roman

Tomislav Šovagović
Marilyn-express
Roman